

DIE KONTRAS TUSSEN BEBOUDE OMGEWING EN LEWENS- EN WÊRELD-BESKOUINGS

J. J. STEYN¹

¹Departement Stads-en Streekbeplanning, Universiteit van die OVS, Posbus 339, Bloemfontein 9300, Suid Afrika.

Sinopsis

In Argitektuur het kontras vir 'n groot deel van die eeu 'n belangrike rol gespeel by die ontwerp van geboue (Brolin, 1980: 45). Selfs die SA Instituut van Argitekthe het in 1991 'n kongres gehou oor kontraste, maar wat is kontras? Volgens die Groot Woordeboek van Van Dale beteken kontras (1) "in het oogvallende teenstelling", en (2) "twee verskillende naturen". Die eerste klink amper soos wat ons in argitektuur ervaar, naamlik die fisies waarneembare verskille in die beboede omgewing en meer spesifiek waar die geboue in werklike teenstelling met mekaar verkeer. Die verskil in "natuur" verwys na die menslike aard, gewoonlik die eie persoonlikheid, maar die menslike natuur is meer as net die ingebore, dit behels ook die kultuurwaardes van 'n volk. Hierdie waardes is dit wat sin gee aan die bestaan van die individu.

ARGITEKTUUR EN DIE BEBOUDE OMGEWING

Ons vind albei hierdie betekenisse in argitektuur, maar wat het hul met mekaar te doen? Miskien is dit nodig om eers te gaan kyk wat behoort argitektuur te wees.

In die Woordeboek van die Afrikaanse Taal word argitektuur as volg beskryf:

1. Kuns of wetenskap van die bou, insluitende die ontwerp, optrek en versiering van geboue, soos huise, kerke, brûe, ens.; boukunde: (burgerlike en militêre argitektuur).
2. Bou as kunsvak, met stilistiese en ander eienskappe; boukuns: (gewyde en profane argitektuur. Argitektuur van die natuur- en kultuurvolke, van die Oudheid, die Ooste, die Gotiek).
3. Voorkoms, verdeling, inrigting van 'n gebou, bv. met die oog op doelmatigheid, aansluiting by die omgewing, ens.: (Die argitektuur van 'n kerk, fabrieksgebou).
4. Grondstruktuur, grondplan van die opbou van 'n geestesprodukt, soos 'n kunswerk, afgesien van die boukuns, of van 'n wetenskap: (Die argitektuur van 'n roman wat betref die saamvoeg of teenoor mekaar stel van groter eenhede, soos episodes of teenstellinge)."

Wat ons hieruit kan leer, is dat argitektuur 'n kuns, of 'n wetenskap, of albei kan wees.

Hierdie waarneming verskil nie veel van wat tydens studies in die laat sestigerjare oor argitektuur geleer is nie. In die tyd was die groot meesters van die moderne beweging of die internasionale styl nog by die Vrystaatse Universiteit die mense wat nagevolg moes word. "Form follows function," was die enigste riglyn vir ontwerp, alhoewel eie skeppingsvermoë toelaatbaar was, maar niemand kon verklaar waarom nie. Dus was dit 'n woordeboek-opleiding met wetenskap en kuns as toelaatbaar in ontwerp.

Mies van der Rohe het in 1960, kort voor sy vyf en sewentigste verjaarsdag, die volgende gesê toe hy gevra is om sy werksdag te beskryf, "I get up. I sit on the bed. I think 'What the hell went wrong? We showed them what to do'" (Drexler, 1979: 4). Dit was ook die toestand destyds in Bloemfontein. Hier is wel agtergekom dat variasies toenemend in die tydskrifte begin verskyn het.

In dieselfde tyd het die skrywer, toe nog 'n student, gemerk dat die meeste van die bekende figure in argitektuur kontak met die Kommunisme, of sy klein boetie die Sosialisme, of met die groot internasionale maatskappye het. Al hierdie groepe het aanspraak daarop gemaak dat hulle van die wêreld 'n beter plek wou maak, sowel fisies as psigologies. Argitekte het meegedoen aan hierdie pogings tot die omskepping van die wêreld. Die idee dat daar in argitektuur universele beginsels (*principles*) is wat oral toegepas kan word en elke moontlike probleem kan oplos, is algemeen aanvaar. Al kontras wat toe nie by hierdie internasionale denke gepas het nie, was die streeks- of volks- of inheemse argitektuur.

Drexler (1979:14) merk op dat dit " is all the more remarkable in that those historians who might have been expected to do so, by virtue of their sympathy for indigenous building, apparently respond to such work only when the cultures that produce it are poverty-stricken, archaic or dead ".

Tussen die sestiger- en die negentigerjare het daar geweldige klemverskuiwings in argitektuur plaasgevind. Dit wat eers belangrik was, soos funksionalisme, is nie meer ter sake in die nuwe woordeskat van argitekte nie. "Skoon", "eenvoudig", "suiwer", "elegant", is almal woorde wat gedevalueer het. Nou moet geboue kompleks wees met 'n historiese elektiese benadering, dit wil sê daar word uit die verlede gekies aanneembaar is en wat sosiaal aanneembaar is.

"Rapid shifts in value, and perhaps cynicism, make it difficult for some observers to take competing views of architecture altogether seriously. Reversals of judgement are seldom complete and never without ulterior motives. What was bad, for quite specific reasons, is declared good for the same reasons. Treason, Talleyrand remarked, is a matter of dates." (Drexler, 1979: 6).

Om hierdie punt te bereik, het een stroom in argitektuur in die sestigerjare die Brutalistiese styl (wat herinner aan Le Corbusier) nagevolg. Hierdie betonbeeldhouwerke is vir 'n groot verskeidenheid geboutipes gebruik. As argitektuur eers begin om beeldhouwerk te word, kan dit ook enige vorm aanneem, dit kan vrye vorms wees, dit kan ekpressionisties wees, selfs organies of enige ander gekose vorm.

'n Ander stroom het die rasonale benadering probeer volg, waarin die strukturele beklemtoon word. Hierin kan onderskei word tussen argitektuur wat lyk soos laaikaste, of die ander uiterste, waar die struktuur oorbeklemtoon word, of waar die struktuur moontlik gerek word tot sy uiterste.

Die bekleding van geboue van kop tot tone met glas voer Mies van der Rohe se gedagtes verby die uiterste. (Selfs in Bloemfontein word hierdie uitheemse nywerheidstyl aangetref, sonder inagneming van die invloed op die omgewing.) Glas kan natuurlik ook gebruik word om kweekhuise te bou en so te poog om die natuur letterlik in te sluit by die ontwerp.

'n Magdom basterstyle het in hierdie tyd ontstaan en in sommige geboue is hierdie vermenging wel sigbaar. Waar die struktuur eers beklemtoon was, is begin met sekere elemente soos vensters, suile, die mure wat verander in dakke of omgekeerd. 'n Soeke in die style van die skyn-inheemse argitektuur het gelei tot die willekeurige gebruik van historiese elemente wat nie nodig is in die ontwerp nie, maar wat die breuk met die sogenaamde moderne beweging illustreer. Selfs die sogenaamde post-modernisme is 'n voortsetting van die reaksie teen die modernisme.

Die meeste van hierdie veranderinge wat voortgevloei het uit die moderne beweging, of in reaksie daarteen ontstaan het, het wel iets in gemeen, naamlik dat dit steeds internasionaal van aard is. Daar het dus geen fundamentele bevraagtekening plaasgevind oor wat argitektuur behoort te wees nie,

maar alleen die mode het verander. Die ou spreekwoord, "Liewers dood as uit die mode", kan ook op argitektuur van toepassing gemaak word.

WAT BEHOORT ARGITEKTUUR TE WEES ?

Een van die beste definisies van argitektuur wat ek ooit raakgeloop het, is die van Van den Berg (1981: 10), wat in sy metabletiese ondersoek die ontstaan van verskillende boustyle aansny, naamlik:

"de architectuur, die tot taak heeft binnen van buiten te scheiden en voor de tijd passend te onderscheiden, volbrengt deze taak door het bouwen van een grens. De architectuur is de kunst van een grens."

Die rol van die grens word op 'n ander vlak deur die sosioloog Newman (1972: 6), in sy boek "Defensible Space", met die subtitel, "People and design in the violent city", beskryf as 'n kulturele meganisme wat territorium aandui, want

"In the evolution of human habitat over the past thousand years, men in every culture have developed cogent devices to define the territorial realm of their dwellings."

Dit gaan egter nie net oor die ontwikkeling van sodanige uitvindings nie, maar eerder oor die herkenning daarvan in die samelewing. Newman (1972: 1) meld dat in die moderne samelewing "this heterogeneity has crippled our ability to agree on the action required to maintain the social framework necessary to our continual survival". Sy betoog draai dan daarom dat ons nou nuwe maniere moet vind om die betekenis van argitektoniese simbole aan die heterogene stedelike bevolkings oor te dra om sodoende misdaad in die gebiede te probeer bekamp. Die herkenning van grense is nie moonlik nie, want die inwoners verstaan nie meer dieselfde taal wat simbolies in argitektuur uitgedruk word nie.

Dit bring ons by 'n volgende vraag, naamlik: Watter rol speel die kuns of die wetenskap by hierdie herkenning van simbole in argitektuur? Om die betekenis en rol van kuns te verstaan moet die kultuur waarin dit voorkom, bekend wees, want anders is die simboliek daarvan vreemd. Die wetenskap van argitektuur kan ons in elke kultuur of beskawing deurgrond, want dit het te make met natuurwette, byvoorbeeld swaartekrag, die deurbuigmoment van verskillende stowwe, of die klimatologiese eienskappe van 'n sekere materiaal.

Gevollik is dit vir argitekte nodig om kultuur ag te neem, ook in ons moderne samelewing. Rapoport (1969) poog om elemente van kulturele invloed in argitektuur uit te wys, maar bly in sy boek, "House Form and Culture", meestal by wat voorheen genoem is die verarmde, verouderde of uitgestorwe kulture.

KULTUUR EN BESKAWING

Kultuur word in die HAT (Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal) uiteengesit as 'n "begrip wat gans die geestelike besitting van 'n volk op elke lewensterrein omvat".

Die Verklarende Afrikaanse Woordeboek beskryf dit as "beskawing; ontwikkeling; veredeling; skepping en maaksels van menslike vernuf".

In Van Dale se Groot Woordenboek der Nederlandse Taal word dit omskryf as "beschaving, verfyning van het geestelike en zedelijke leven, respectiewelik het daarin bereikte peil,

beschavingstoestand; kultuur is meer dan civilisatie; de toestand van een bepaalde volk op een bepaalde tijd."

In Webster's *Complete Reference Dictionary and Encyclopedia* word kultuur verklaar as "culture, tillage; the training or refining of the moral or intellectual faculties;".

In Funk en Wagnells se *Standard Dictionary of the English Language* vind 'n mens by sy sesde beskrywing van wat kultuur is die volgende bruikbare omskrywing :

" Culture 6. The sum total of attainments and activities of any period, race, or people, including their implements, handicrafts, agriculture, economics, music, art, religious beliefs, tradition, language, and story .".

In die meeste definisies kom die term beskawing as deel van die uiteensetting van kultuur voor. Volgens Grobbelaar (1974: 11) het beide " 'kultuur' en 'beskawing' met die mens se bestaan, sy hele bestaan, hier op aarde te make, maar 'kultuur' kom eerste, en 'beskawing' is 'n besondere ontwikkelingstadium daarvan."

Daar kan van 'n primitiewe of barbaarse 'kultuur' gepraat word, maar nie van 'n barbaarse 'beskawing' nie. 'Kultuur' kom dus eerste en 'beskawing' is 'n besondere ontwikkelingstadium daarvan.

KULTUUR AS LEWENS- EN WÊRELDBESKOUING

Vir die Christen is kultuur egter meer as bostaande definisies, want die mens het 'n kultuuropdrag om te vervul op aarde.

"Wees vrugbaar en vermeerder en vul die aarde, onderwerp dit en heers oor die visse van die see en die voëls van die hemel en oor al die diere wat op die aarde kruip ."

Hierdie kultuuropdrag van die mens bring 'n derde dimensie aan die betekenis van argitektuur. Argitektuur het dus ook 'n ideologiese dimensie.

Hierdie drievoudige opbou van argitektuur sluit aan by Goudappel (Steÿn, 1989,14-15) se urbanistiese teorie oor die opbou van denke by die mens. Volgens hom bestaan daar drie vlakke van denke wat by enige saak onderskei kan word, naamlik :

1. de ideostruktuur; dat zijn de diepere achtergronden die in het filosofiese, ideologiese en religieuse vlak kunnen liggen; het gaat daar vooral om de zingeving, het Waarom van ons bezig zijn;
2. de superstruktuur; de manier waarop onze samenleving in elkaar zit (organisatie) en funktioneert (proces), en de manier waarop wij daarover denken;
3. de infrastruktuur; de hele verzameling van (bouw)werken die we gemaakt hebben en nog steeds maken om te wonen, te werken, verbinden te leggen, enz".

Dit is egter moeilik om die drie elemente van mekaar te skei, aangesien hulle nou verweef is.

Van der Berg (1977: 9) haal uit Sorokon se boek "Society, Culture and Personality", die volgende aan om die verweefdheid te toon:

"If the groups of an individual are in conflict; if they urge him to contradictory actions, duties, thoughts, convictions; if, for instance, the state demands what is disapproved by the church or the family, then the respective egos will be mutually antagonistic. The individual will be a house divided against himself, split by inner conflicts. There will be no peace of mind, no unclouded conscience, no real happiness, no consistency in such an individual. He will be like a ball pushed in opposite directions by several forces."

Tereg kan die vraag gevra word waarom hierdie opbou nie in die sogenaamde Christelike Westerse beskawings bespeur word nie .

Volgens van den Berg (1977) kan drie tydperke in die Westerse wêreld se geestesgeskiedenis onderskei word naamlik, 'n tydperk voor 1700, die tydperk tussen 1700 en 1900 en die tydperk na 1900. Verandering kom, volgens van den Berg in 'n hink-stap-sprong breuk met die verlede voor. Die eerste breuk vind plaas met 'n hink, 1687-1699, 'n stap, 1733-1749, en die sprong, 1781-1800, terwyl die tweede breuk begin met 'n hink, 1894-1907, 'n stap, 1945-60, en die sprong word verwag iewers tussen 1995 en 2015 (Van den Berg, 1977: 200). Die mense van die eerste tydperk gebruik die Bybel, dus Gods Woord as hul verwysings om te oordeel wat reg is. Die mense van die tweede tydperk vervang die Bybel en gebruik die mens se redelikheid of rasionaliteit om besluite te neem. Maar nou bevind die wêreld hom in die derde tydperk waar die mens verantwoording soek vir sy dade deur te verwys na sy tydgenote se menings.

BEBOUDE OMGEWING EN LEWENS- EN WÊRELDBESKOUING

In argitektuur val bogenoemde drie tydperke moontlik saam met die verskillende magte wat argitekte in hul diens gestel het en die betekenis wat gedurende die verskillende tydperke aan argitektuur geheg is. In die eerste tydperk was die uitbou van die Christendom die middelpunt waarom die meeste groot bouwerke gedraai het en was die kerk die groot beskermheer van die argitek. In die tweede tydperk was dit geboue wat die krag van die nasionalisme aantoon en was argitekte in diens van hierdie regerings of mense wat gehelp het om die nasionale "*empires*" uit te bou. In die derde tydperk word die argitektuur in ons stede oorheers deur die oprigting van groot toringblokke wat meestal gekoppel is aan finansiële instellings, wat deur byvoorbeeld rentekoerse, alle bouwerk beïnvloed.

Die grootste stryd van die eeu is tussen verskillende waardesisteme. 'n Moontlike indeling is die universaliste aan die een kant en die kulturaliste aan die ander kant. Vir eersgenoemde handel dit oor die mens en sy behoeftes wat wêreldwyd dieselfde is, en in ons eeu die beste verteenwoordig word deur die opkoms van die materialisme. Die kulturaliste of volksgesindes, daarenteen, wil in vryheid binne 'n gemeenskap wat dieselfde kulturele waardes deel, die mag besit om oor hulself te regeer.

Die moderne mens word van die wieg tot die graf deur die media (veral televisie) gemanupuleer wat lei tot die verswakking van sy oordeelsvermoë en verantwoordelikeheidsgevoel (Nijkamp en Nijkamp, 1978 : 667). Materialisme kan moontlik beskryf word as die gemene deler van ons tyd. 'n Televisieprogram soos "The Bold and the Beautiful" wat tegelykertyd in die VSA, Europa, die Ooste en in Suid-Afrika vertoon word, is tiperend van die skepping van 'n nuwe waardesistiem.

In die Weste het verbruik van goedere 'n lewenstyl geword wat as 'n bevolkingskontrole gebruik word deur wêreldmagte. George Orwell het in sy boek, "Nineteen Eighty-four," presies verduidelik wat bevolkingskontrole is en hoe die mens gemonitor kan word. As sy boek "Nineteen Ninety-five" geheet het, sou hy heel moontlik besef het dat deur die stimulering en sistematiese uitbuiting van die menslike hebsug deur hierdie tipe kondisionering van die *homo consumptor*, konrtole veel makliker

deur die opkoms van die materialisme. Die kulturaliste of volksgesindes, daarenteen, wil in vryheid binne 'n gemeenskap wat dieselfde kulturele waardes deel, die mag besit om oor hulself te regeer.

Die moderne mens word van die wieg tot die graf deur die media (veral televisie) gemanipuleer wat lei tot die verswakking van sy oordeelsvermoë en verantwoordelikeheidsgevoel (Nijkamp en Nijkamp, 1978: 667). Materialisme kan moontlik beskryf word as die gemene deler van ons tyd. 'n Televisieprogram soos "The Bold and the Beautiful" wat tegelykertyd in die VSA, Europa, die Ooste en in Suid-Afrika vertoon word, is tiperend van die skepping van 'n nuwe waardesisteem.

In die Weste het verbruik van goedere 'n lewenstyl geword wat as 'n bevolkingskontrole gebruik word deur wêreldmagte. George Orwell het in sy boek, "Nineteen Eighty-four," presies verduidelik wat bevolkingskontrole is en hoe die mens gemonitor kan word. As sy boek "Nineteen Ninety-five" geheet het, sou hy heel moontlik besef het dat deur die stimulering en sistematiese uitbuiting van die menslike hebsug deur hierdie tipe kondisionering van die *homo consumptor*, konrtrole veel makliker uitgeoefen kon word. Hierdie kontrole is in die hande van 'n klein groepie mense. Lewis Mumford, (1961: 612 & 613) in sy klassieke werk, "The City in History" beskryf dit soos volg :

"To seal this control one further step is necessary: the effective monopoly of advertising, news, publicity, periodical literature, and above all, of the new channels of mass communication, radio and television....."

"All these media work to a common end: to give the stamp of authenticity and value to the style of life that emanates from the metropolis. They establish the national brand: they control the national market: they make every departure from the metropolitan pattern seem deplorably provincial, uncouth, and what is even more heinous, out-of-date. The final goal of this process would be a unified, homogeneous, completely standardized population, cut to the metropolitan pattern and conditioned to consume only those goods that are offered by the controllers and the conditioners, in the interest of a continuously expanding economy....."

"Just a few hundred great corporations control about half the industrial capital in the United States, so do a relatively small group from the financial and managerial classes control the organs of culture. When new lines of activity are to be promoted in the arts and sciences, it is to the swollen purses of the metropolis that the promoters direct themselves: there, more often than not, the new foundation settles".

Suid-Afrika het nie hierdie strominge misgeloop nie, maar die geïsoleerdheid van die kontinent het gehelp dat 'n groot groep Christene nog aangetref word wat sin alleen sien in 'n lewe tot eer van God. Hierdie belydenis sal egter van min waarde wees as ons dit nie probeer deurtrek na argitektuur nie. Daar bestaan geen gedokumenteerde Christlike argitektuurfilosofie en -teorie nie, maar dit is iets wat wel aan die orde moet kom.

Vir die Christen word die mens se plek onder die lewende wesens bepaal deur sy relasie tot God, hierna volg die menslike kultuuropdrag en sy rentmeesterskap. Morele waardes word deur eersgenoemde gereël, wat die argitek se gedrag behoort te beïnvloed. Argitektuur as uitbeelding van die kultuuropdrag behoort die eie volkskultuur te versterk of minstens moonlikhede te skep dat dit kan voortleef. Hier sal 'n soeke na die oorsprong en aard van verskillende geboutipes, maar ook mensgemaakte omgewings, aan die orde gestel moet word. Die doel moet wees die opbou van gesinne, gemeenskappe en volke deur die skepping van ruimtes wat hierdie unieke aard van elke individu, maar ook groepe, versterk. Alexander *et al*(1977) wil 'n universele "pattern language" in argitektuur gebruik, maar is dit nie tyd dat ons 'n eie volkstaal in argitektuur gebruik nie? Die

Hierdie is geen soeke na 'n aardse Utopia nie, maar eerder 'n besinning oor wat reg en verkeerd is. Die mens is onder die mag van die sonde en kan hom nie heeltmaal losmaak van sy tyd nie. Tog moet gesoek word na die idieële anders bly denke vassteek by die kuns en die wetenskap van argitektuur. Die gevare van die materialisme en die kultivering daarvan deur die internasionalisme bedreig die Christelike waardesisteem en daarom ook argitektuur. Alleen deur hieroor te debatteer kan tot nuwe insigte gekom word en kan die professie homself losmaak uit die greep van die internasionaliste.

Miskien is dit nodig om te luister as Schumacher (1973 : 26) waarsku teen die gevare van die materialisme en hom as volg uitlaat :

"the cultivation of expansion and needs is the antithesis of wisdom. It is also the antithesis of freedom and speech".

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDER, C. (*et al*). 1977. *A Pattern Language*. (3rd edition.) Oxford University Press, New York.

BROLIN, B.C. 1980. *Architecture in Context*. Van Nostrand Reinhold Company, New York.

DREXLER, A. 1979. *Transformations in modern architecture*. The Museum of modern art, New York.

MUMFORD, L. 1961. *The City in History*, Cox & Wyman Ltd, London.

NEWMAN, O. 1972. *Defensible space: People and design in the violent city*. Architectural, Press. London.

NIJKAMP, P. & NIJKAMP VAN DOORNIK. 1978. Denke over de toekomst II. *De Reformasie*, Vol. 53, no. 42, pp. 665-668.

RAPOPORT, A. 1969. *House form and culture*. Foundations of cultural geography series. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.

SCHUMACHER, E. F. 1973. *Small is beautiful*. Abacus, London.

STEYN, J. J. 1989. Publieke deelname as 'n kulturele determinant in beplanning binne die denkkader van die urbanistiekonsept. Ph.D. proefskrif, UOVS, Bloemfontein.

VAN DER BERG, J. H. 1977. **Gedane Zaken**. N.V.Nijkerk.

VAN DER BERG, J. H. 1981. **Hoogte in de kerkbouw. Een historisch overzicht**. Callenbach, N.V.Nijkerk.